

Architectuurarchieven in kaart

In november 2003 werd het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa) opgericht onder de koepel van het Vlaams Architectuurinstituut. Een analyse van het landschap van architectuurarchieven in Vlaanderen behoort tot de eerste opdrachten.

© Karin Borghouts.

TOM AVERMAETE is coördinator van het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa).
tom.avermaete@vai.be

ANNELIES NEVEJANS is archivaris van het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa).
annelies.nevejans@vai.be

BREGJE PROVO is medewerker van het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa).
bregje.provo@vai.be

Het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa)

In het decreet van het Vlaams Parlement van 19 juli 2002¹ werd niet alleen de erkenning van een aantal archief- en documentatiecentra op basis van maatschappelijk-filosofische stromingen bevestigd, maar werden ook enkele culturele thema's onderscheiden waarrond archiefwerking moest worden uitgebouwd. De archiefwerking rond het architecturale erfgoed werd ondergebracht bij het Vlaams Architectuurinstituut (VAi) – een cultureel steunpunt opgericht in 2002. In dit kader werd in november 2003 het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa) in het leven geroepen. Vandaag telt dit centrum drie medewerkers met zowel architectuurhistorische als archivalische expertise.

Het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven heeft als hoofddoelstelling de bewaring en de ontsluiting van architectuurarchieven en de kennis hierover te bevorderen. Als uitgangspunt gebruikt het CVAa een ruime definitie van architectuurarchieven: de gegevens en documenten die voortkomen uit de werkzaamheden van architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten, maar ook uit prijsvragen of uit de bedrijvigheid van bouwfirmas en administraties, beroepsverenigingen en architectuuropleidingen. Architectuurarchieven omvatten vaak erg divers materiaal. Naast plannen en ontwerptekeningen zijn er schetsen, maquettes, bestekken, zakelijke en persoonlijke correspondentie, lastenboeken, tijdschriften, boeken, aanbestedingsdossiers, foto's en andere archivalia. Aan deze verschillende soorten architectuurarchieven en aan de grote diversiteit van materiaal wil het CVAa aandacht besteden.

Daarnaast bekommert het CVAa zich om de kennis over architectuurarchieven. Op verschillende plaatsen in Vlaanderen – in archiefinstellingen, aan onderzoeksinstituten, in het onderwijs en culturele instellingen – wordt archivalische en architectuurhistorische kennis opgebouwd. Al te vaak blijft die echter beperkt tot de pagina's van het onderzoeksrapport, de grenzen van de onderzoeksgroep of de muren van de instelling. Dit verhindert dat de kennis resulteert in expertise of deskundigheid. Het verplicht archivariissen, onderzoekers of studenten om hun vakkennis telkens vanaf nul op te bouwen. Het CVAa wil hier verbetering in brengen door de informatie over architectuurarchieven te verzamelen, te verdiepen en te verspreiden in functie van een bredere doelstelling: het beter bewaren en ontsluiten van architectuurarchieven en het ontstaan van expertise over het architecturale erfgoed.

In Vlaanderen werden al specifieke initiatieven genomen rond de bewaring van architectuurarchieven. Vandaag zijn het Architectuurarchief Provincie Antwerpen en het Sint-Lukasarchief in Brussel de enige duidelijke en voor het publiek gekende resultaten. Beide initiatieven bekommeren zich om een collectie van architectuurarchieven, maar hebben ook een duidelijke geografische of thematische afbakening. Ze beslaan slechts een gedeelte van het Vlaamse architectuurlandschap. Waar architectuurarchieven die buiten deze

afbakeningen vallen terecht komen, is veel minder duidelijk. Soms worden ze bewaard in grote en kleine archiefinstellingen (bv. rijksarchieven, stadsarchieven, thematische archieven), in musea (bv. Design Museum Gent) of in onderwijsinstellingen (bv. Henry van de Velde-instituut Antwerpen). Een eerste rondvraag leert dat zij slechts een beperkt aantal architectuurarchieven bewaren. Van een groot deel van de Vlaamse architectuurarchieven is de bewaarplaats onbekend. Dat is niet verwonderlijk. Het landschap van de Vlaamse architectuurarchieven is immers nog nooit grondig in kaart gebracht. Een eerste logische taak van het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven is dan ook de inventarisatie van dat landschap. In het eerste werkingsjaar wil het CVAA een Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven opstellen.

Onderzoek naar archieven én kennis

De Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven wil in de eerste plaats architectuurarchieven lokaliseren. Er zal worden onderzocht welke archiefbestanden zich bij de verschillende archiefinstellingen bevinden. Vooral zal worden gepeild naar de bewaarplaats van verspreide archieven. Op dit ogenblik is het immers onduidelijk waar belangrijke delen van de archieven van bekende twintigste-eeuwse Vlaamse architecten zoals Henry Van de Velde, Peter Callebout of Paul Felix worden bewaard.

De kennis over architectuurarchieven is een tweede aandachtspunt voor het onderzoek. Verschillende archief- en onderzoekinstellingen hebben de voorbije decennia belangrijke archivalische en architectuurhistorische kennis opgebouwd. De aard en de omvang van die kennis is echter nog nooit stelselmatig in beeld gebracht. Met het onderzoek voor de Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven wil het CVAA zicht krijgen op hoe architectuurarchieven vandaag zijn gearchiveerd. Hoe zijn ze geordend? Hoe worden ze ontsloten? Hoe zijn ze bewaard? Daarnaast wordt onderzocht op welke manier archieven worden gebruikt. Zijn er valorisatieprojecten gekoppeld aan de archieven? Hoever staat het historisch onderzoek rond architectuurarchieven? Wie voert dat onderzoek en hoe wordt erover gecommuniceerd?

De bewaarmethoden, de wijze van inventariseren en de ontsluitingsmechanismen zullen integraal deel uitmaken de stafkaart. Ze geven immers een beeld van de bestaande archivalische kennis over architectuurarchieven. Het CVAA zal peilen naar de mogelijkheden om deze kennis te bestendigen en te verspreiden, zodat ze kan uitgroeien tot expertise en deskundigheid.

De onderzoeksbenadering

Om zowel de bewaarplaatsen van architectuurarchieven als de kennis erover op het spoor te komen, vertrekt het onder-

zoek van het CVAA van bestaande architectuurhistorische publicaties. Met die aanpak worden evenwel enkel bekende architectenoeuvres en archieven bestudeerd en wordt dus de gecanoniseerde architectuurgeschiedenis herhaald. Om dit te vermijden heeft het CVAA expliciet gekozen om de vakliteratuur slechts als één van de toegangen tot het landschap van de architectuurarchieven te beschouwen. Een tweede belangrijke toegang vormen de actoren die in aanraking komen met architectuurarchieven. Minstens drie grote velden kunnen worden onderscheiden. Bij archiefvormers treffen we onder meer architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten, maar ook architectuurscholen, academies en architectenverenigingen aan. Archiefbewaarders betreffen niet alleen archieven, musea of erfgoedverenigingen, maar ook erfgenamen of verzamelaars. Archiefgebruikers omvatten architecten, architectuurhistorici, afdelingen monumentenzorg, geïnteresseerde leken en culturele instellingen. De drie velden worden gekenmerkt door zeer uiteenlopende praktijken en door zowel geïnstitutionaliseerde (universiteiten, archiefinstellingen) – en dus duidelijke identificeerbare – als individuele actoren, die veel minder eenvoudig te lokaliseren zijn.

Deze personen en instellingen zijn essentiële spelers in het onderzoek dat het CVAA voert. Uitgangspunt voor de Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven is immers dat de actoren in een veld, door hun handelen, kennis hebben over dat veld. Het CVAA gaat ervan uit dat de dagelijkse of incidentele omgang met architectuurarchieven bij de verschillende actoren cruciale kennis heeft gegenereerd.

Het onderzoek wil zich niet enkel richten op kwantitatieve gegevens, maar tracht veeleer een kwalitatief beeld te schetsen van de het landschap van Vlaamse architectuurarchieven. Dit wil zeggen dat naast cijfers over opslagruimte, gegevens over de aard van de dragers en informatie over de frequentie van het archiefgebruik, ook de maatschappelijke en de culturele context van het landschap van Vlaamse architectuurarchieven zal worden onderzocht. Dit kwalitatief perspectief sluit aan bij de wijze waarop het CVAA architectuurarchieven wil behandelen: via een integrale benadering. Die gaat ervan uit dat architectuurarchieven vaak slechts één element zijn van een ruimere informatiecluster. Ook de gebouwde omgeving, een architectuurhistorische studie, een krantenartikel of zelfs verhalen van bevoorrechte getuigen kunnen belangrijke elementen zijn in deze informatiecluster. Ze dragen allemaal bij tot een beter begrip van het architectuurobject, het stedelijke geheel of de architectonische visie, die de informatiecluster representeert. Tijdens het opstellen van de Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven zal het CVAA voortdurend peilen naar deze dwarsverbanden met de andere elementen van de cluster. In de mate van het mogelijke zullen ze worden aangegeven in de Stafkaart.

Grenzen van de stafkaart

De Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven zal geen exhaustiviteit nastreven. In de eerste plaats richt het onderzoek

zich op de meest kwetsbare archieven, namelijk de privaatrechterlijke archieven. Dit zijn archieven die niet door een overheid gevormd werden en waarvan de bewaring niet wettelijk is vastgelegd in de Archiefwet van 1955. Het ontbreken van een wettelijke bescherming maakt privaatrechterlijke architectuurarchieven uiterst kwetsbaar eenmaal ze hun

© Karin Borghouts.

onmiddellijke administratieve of juridische waarde hebben verloren. Het overlijden van de archiefvormer is vaak een cruciaal punt. De onmiddellijk persoonlijke en/of emotionele band wordt verbroken. De archieven worden verdeeld en gaan een zwervend bestaan leiden. De decoratieve tekeningen en ontwerpen vinden immers gemakkelijk hun weg naar de binnen- of buitenlandse commerciële markt. Als ze dan ondergebracht worden bij privé-verzamelaars, zijn de mogelijkheden om ze te raadplegen vaak uiterst miniem. In het slechtste geval zijn de nabestaanden van architecten en stedenbouwkundigen de 'massa papieren' liever kwijt dan rijk en bestaat het risico dat het archief wordt vernietigd. Het 'container-scenario' kent ook in het veld van architectuurarchieven zijn illustere voorbeelden.

Een tweede afbakening is historisch. De Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven richt zich voornamelijk op 19de- en 20ste-eeuwse archieven. Het materiaal van vóór 1800 waarmee we vandaag worden geconfronteerd, is beperkt. De tijd heeft de archiefbescheiden vaak al onherroepelijk uitgedund en wat overgebleven is, heeft doorgaans al een onderkomen gevonden in een archiefbewaarplaats. In sommige gevallen is het archief al toegankelijk gemaakt. De archieven uit de periode na de Tweede Wereldoorlog beschouwen we als de meest kwetsbare groep. Hun vormers beëindigen stilaan hun carrière en de vraag naar een bewaarplaats voor hun archieven is uiterst actueel. Op dit risicovolle moment wil het CVAa de aandacht richten. Tenslotte beperken we het onderzoeksveld ook geografisch tot Vlaanderen en Brussel. Dat is een logisch gevolg van het Vlaamse decreet waaruit het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven resulteert. Zowel archieven en de kennis uit deze geografische entiteiten als informatie die ermee in verband staat, nemen we op in het onderzoek.

Werkwijze en methodologie

In de praktijk zal het CVAa het onderzoek uitvoeren via een tweeledige benadering. De medewerkers zullen enerzijds het veld ingaan en de actoren interviewen. De interviews

moeten vooral kwalitatieve kennis van het veld aan het licht brengen. Het zijn geen gestroomlijnde enquêtes, maar veeleer diepte-interviews waarbij kan worden afgeweken van de vooropgestelde vragen in het geval van onverwacht aangebrachte informatie. In de praktijk wordt gewerkt met een lijst van thema's rond de vorming en de bewaring van architectuurarchieven. Die kunnen echter worden aangepast of uitgebreid tijdens het gesprek.

Anderzijds zal het CVAa respons vanuit het veld op gang proberen te brengen. Via een folder wordt een sensibiliseringscampagne gestart over het onderzoek voor de Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven. Die wordt ondersteund door een mailing, artikelen (vaktijdschriften en populaire media) en persberichten. De verwachting is dat deze campagne reacties zal losweken, die zullen leiden zowel naar nog ongekende archiefbestanden als naar nieuwe kennis over architectuurarchieven. Dit zal op zijn beurt aanleiding geven tot verder gericht onderzoek. Aan de resultaten van deze tweeledige benadering zullen meer algemene contextuele gegevens worden toegevoegd, die worden verzameld via publicaties, websites, rapporten van derden...

Voor de verwerking van de gegevens worden twee methoden aangewend. Van de diepte-interviews worden verslagen opgemaakt. Belangrijke informatie en citaten uit de diepte-interviews worden ook opgenomen in de Stafkaart. Gegevens over archiefbestanden of collecties die uit de interviews naar boven komen, worden gestructureerd vastgelegd in steekkaarten die het CVAa heeft ontwikkeld. Ze zijn gebaseerd op de internationale archiefstandaard ISAD(G)² en sluiten nauw aan bij de steekkaarten van Archiefbank Vlaanderen³ en ODIS⁴. Het CVAa wil aansluiting zoeken bij deze initiatieven en als coördinator optreden voor de invoer van gegevens over architectuurarchieven. Naast identificatiegegevens over het archiefbestand of de collectie (titel, bewaarplaats, archiefvormer...) worden ook gegevens opgenomen over de inhoud, de structuur (geschiedenis, ordening...) en de context van het archief (geschiedenis,

© Karin Borghouts.

GEZOCHT: ARCHITECTUURARCHIEVEN!

Het team kan vanzelfsprekend hulp gebruiken bij deze speurtocht. Daarom roepen we op om - simultaan met het veldwerk voor de stafkaart - de locatie, het bestaan of de bedreiging van architectuurarchieven te melden. Ook kleine archieven, losse documenten of voorwerpen zijn het signaleren waard. Te vaak gaat waardevol materiaal verloren omdat de bezitters het belang ervan onderschatten. Wanneer we deze kleine stukken in een bredere context plaatsen, worden het echter onmisbare schakels.

verwante personen/instellingen/archieven, literatuur...). De fiches zullen, na overleg met de bewaarder, publiek toegankelijk worden gemaakt.

Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven

Het onderzoek van het landschap van Vlaamse architectuurarchieven zal resulteren in een Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven. Die krijgt de vorm van een rapport in drie delen. Een eerste deel zal een overzicht bieden van de geïnventariseerde archiefbestanden. Het wordt een repertorium met een alfabetisch overzicht van de archiefbestanden van architecten, stedenbouwkundigen, verenigingen... met een beschrijvende tekst. In een tweede hoofdstuk wordt ingegaan op verschillende grote categorieën van architectuurarchieven. Hier zullen onder meer wedstrijdarchieven, archieven van onderwijsinstellingen en wederopbouwarchieven thematisch besproken worden. Er zal ook worden ingegaan op de methoden van inventarisatie, bewaring en ontsluiting binnen de bewaarinstellingen. De kritische evaluatie en analyse van de gegevens uit de eerste twee hoofdstukken zullen in een derde hoofdstuk worden gepresenteerd.

De Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven zal een eerste overzicht bieden van de bewaarplaatsen van Vlaamse architectuurarchieven en van de aanwezige expertise over ordening, bewaring en ontsluiting van architectuurarchieven. Ze zal de sterke en zwakke punten van het veld blootleggen en de verschillende actoren en hun rol toelichten. Het CVAa hoopt met de Stafkaart Vlaamse architectuurarchieven niet enkel een

doelstelling om architectuurarchieven én de kennis erover beter te bewaren en te ontsluiten. Tot op heden zijn de bewaarplaatsen van Architectuurarchieven echter nog nooit in kaart gebracht. Er is evenmin stelselmatig nagegaan welke archivalische kennis werd opgebouwd. Een eerste logische taak die het CVAa zich dan ook voor het eerste werkingsjaar heeft gesteld is het inventariseren van het landschap van de Vlaamse architectuurarchieven. Het project voor deze inventarisatie, de Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven, wordt beschreven in dit artikel.

kritisch beeld te kunnen leveren van het landschap van Vlaamse architectuurarchieven, maar ook nieuwe krijtlijnen te kunnen uitzetten voor een beleid inzake architectuurarchieven en voor de toekomstige werking van het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven.

NOTEN

1. *Decreet van het Vlaams Parlement van 19 juli 2002 houdende de privaatrechterlijke culturele archiefwerking.*
2. *ISAD(G) is een internationale standaard voor archivalische beschrijvingen van het International Council on Archives (ICA).*
3. *Archiefbank Vlaanderen is een open en collectief samenwerkingsverband van particuliere instellingen en archiefbewaarplaatsen. Het doel van Archiefbank Vlaanderen is het realiseren van een geautomatiseerd register van het Vlaamse private erfgoed. (www.archiefbank.be).*
4. *ODIS, voluit Onderzoekssteunpunt en Databank Intermediaire Structuren in Vlaanderen, 19de-20ste eeuw, is een wetenschappelijk project, betoelaagd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek in het kader van het Max-Wildiersfonds. De zogenaamde intermediaire structuren, het brede maatschappelijke middenveld van zowel sociale en culturele organisaties, vakverenigingen en politieke partijen, als vrouwen- of jeugdorganisaties, hebben de totstandkoming van het Belgische samenlevingsmodel in grote mate bepaald. Toch richtte het historische onderzoek naar deze organisatievormen zich veelal op louter ideologische en organisatorische facetten en miste het vaak een zulloverschrijdende of internationaal-comparatieve dimensie. ODIS wil een pad effenen naar vernieuwend interdisciplinair en comparatief onderzoek over dit onderwerp. Het project wordt uitgevoerd door een samenwerkingsverband van vier instellingen: ADVN, Amsab, KADOC en Liberaal Archief.*

SAMENVATTING

Het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa) heeft als hoofddoelstelling om architectuurarchieven én de kennis erover beter te bewaren en te ontsluiten. Tot op heden zijn de bewaarplaatsen van Architectuurarchieven echter nog nooit in kaart gebracht. Er is evenmin stelselmatig nagegaan welke archivalische kennis werd opgebouwd. Een eerste logische taak die het CVAa zich dan ook voor het eerste werkingsjaar heeft gesteld is het inventariseren van het landschap van de Vlaamse architectuurarchieven. Het project voor deze inventarisatie, de Stafkaart Vlaamse Architectuurarchieven, wordt beschreven in dit artikel.

ABSTRACT

The Centre Flemish Architecture Archives has as its main goal the improvement of the preservation and accessibility of architecture archives and the knowledge concerning. Until now the preservation places for architecture archives in Flanders have never been mapped. Nor has the historical and archival knowledge concerning architecture archives -generated in Flanders during the past decades- been investigated. Hence, a first and logical task for the Centre Flemish Architecture Archives is making up an inventory of the landscape of architecture archives in Flanders. The project for this inventory, the Survey Map Architecture Archives Flanders, is described in this article.